विद्यालयको योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना

तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको (E.P.M.ED.598) आंशिक

आवश्यकता परिपूर्तिका लागि

तयार गरिएको

शोध -पत्र

शोधार्थी

रुपनारायण बस्नेत

एम.एड. द्वितीय वर्ष

परीक्षा रोल नं. २१४००६८/२०६४

त्रि.वि. दर्ता नं. २००१७-९३

क्याम्पस रोल नं. १३- २०६३/०६४

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस,

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

आश्विन, २०६७

☎ : ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त फ्याक्स नं. : ०२१५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

INDRAPUR, MORANG

स्थापित : २०४८

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

Degree Programme (M.Ed.)

मिति : २०६७/ /

पत्र सङ्ख्या :

चलानी नं. :

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सुकुना वहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ्गमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र रुपनारायण बस्नेतले **विद्यालयको योजना निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका** शीर्षकको स्नातकोत्तर तहको शोध-पत्र मेरो निर्देशनमा पूरा गर्नुभएको छ । यस शोधपत्रको अध्ययन, निष्कर्ष र प्रस्तुतीकरणबाट म सन्तुष्ट छु । अतः यो शोध-पत्र मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

.श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ

शोध निर्देशक

सुकुना वहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ्ग

☎ : ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त फ्याक्स नं. : ०२१५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

INDRAPUR, MORANG

स्थापित : २०४८

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

Degree Programme (M.Ed.)

पत्र सङ्ख्या :

चलानी नं. :

मिति : २०६७/ /

स्वीकृति–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सुकुना वहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ्गमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र रुपनारायण बस्नेतले उक्त तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि **विद्यालयको योजना निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका** शीर्षकमा तयार गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको यो शोध-पत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरियो ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं	नाम	पद	सही
१.			
२.			
३.			

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वित्तीय वर्षको अनिवार्य पत्रको रुपमा आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत शोधपत्र **विद्यालयको योजना निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका** अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमा गठित विद्यालय व्यवस्थापन समितिले विद्यालयको योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा खेलेको भूमिकासँग सम्बन्धित छ । शोधपत्र अध्ययन क्षेत्रका वि.व्य.स. अध्यक्ष, अभिभावक, प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरुबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं जानकारीका आधारमा तयार पारिएको हुनाले सम्बन्धित क्षेत्रमा यो शोधपत्र उपयोगी हुने कुरामा आशावादी छु । यस विषयमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्न अवसर प्रदान गर्नुभएकोमा श्रदेय गुरु तथा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सरसल्लाह एवम् सहयोग र सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरुहरू श्री गणेश दाहाल, श्री खगेन्द्र लुइटेल, प्रति आभारी छु ।

सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने स्रोत व्यक्ति प्रेमबहादुर दाहाल, अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिकाहरु, वि.व्य.स. अध्यक्ष र अभिभावकहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा मलाई यो शोधपत्र तयार गर्न उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्न सहयोग गर्ने परिवार, सहपाठी मित्रहरू, सहकर्मी शिक्षकहरू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु साथै हस्तलिखित यस शोधपत्रलाई मेहनतका साथ कम्प्यूटर टाइप तथा सम्पादन गर्न सहयोग गर्नुहुने सतासीधाम -६ दुधे निवासी श्री शान्तिराम बस्नेत र स्वागत कम्प्यूटर सर्भिश, इन्द्रपुर- ३, विराटचौकलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

रुपनारायण बस्नेत
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वित्तीय वर्षको अनिवार्य पत्रको रुपमा आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत शोधपत्र **विद्यालयको योजना निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका** शीर्षकमा आधारित रहेर गरिएको एक अध्ययनको हो । विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर उकास्नको लागि विद्यालयमा योजनाहरूको निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ । यस प्रकार विद्यालय स्तरको योजना निर्माण र सो को कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका अध्ययन गर्ने यो शोधको मूख्य उद्देश्य रहेको छ ।

यस अध्ययन कार्यलाई पूरा गर्न नागी स्रोतकेन्द्रका ६ वटा विद्यालयहरूलाई छनौट गरिएको छ । विद्यालय, अभिभावक र शिक्षकको छनौट सम्भावनायुक्त छनौट विधि र प्रधानाध्यापक, वि.व्य.स. अध्यक्ष र पदाधिकारीको छनौट उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिको आधारमा छनौट गरी प्रश्नावली, प्रत्यक्ष छलफलबाट प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा अध्ययन गरिएको छ । यसैगरी सर्वेक्षणमा परेका विद्यालयहरुको निर्णय पुस्तिका, लब्धाङ्क पुस्तिका र स्थलगत अवलोकन गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यसरी प्राप्त परिमाणात्मक तथा गुणात्मक प्रकृतिका तथ्याङ्कलाई तालिका बनाई बर्णनात्मक व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनको क्रममा स्थानीय स्तरमा निर्माण गरिने योजनाको निर्माणमा स्थानीयबासीहरूको संलग्नता भएमा मात्र दिगो हुने भएकोले उनीहरूलाई अझ बढी सहभागी गराउन आवश्यक छ । विद्यालयमा रहेका साझा समस्याहरूको निराकरण गरी विद्यार्थीको शैक्षिक गुणस्तर उकास्ने वातावरण सिर्जना गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । विद्यालयद्वारा निर्माण गरी प्रयोग गरिने विद्यालय सुधार योजनाले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउन सहयोग गरेको छ । यसकारण विद्यालयको योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा वि.व्य.स.को उचित सहभागिता रहन आवश्यक छ ।

विद्यालयको सर्वाङ्गीण विकासको लागि चालिने हरेक कदमको योजना बनाउन आवश्यक हुन्छ । यसले विद्यालयलाई सही दिशा पहिल्याउन कठिन हुन्छ । निःशुल्क शिक्षाको कारण उदासिन रहेका विद्यालयका अभिभावकहरूलाई निःस्वार्थ भावना सहित विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापनमा सहभागी गराउनु पर्छ । वि.व्य.स. को सहभागितासँगै भित्रन सक्ने राजनीतिक खिचातानीबाट विद्यालयलाई मुक्त राख्नु, विद्यालयका सम्पूर्ण पक्ष पारदर्शी हुनु र सहभागितामूलक ढंगले योजना निर्माण र कार्यान्वयन गरिनु आवश्यक छ । विद्यालयमा बनाइने आर्थिक, भौतिक, प्रशासनिक, शैक्षिक योजनाको प्रतिफल नै शैक्षिक उपलब्धि राम्रो हुनु हो । एउटा योजनाको सफल कार्यान्वयनले सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउन आधार तयार गर्दछ ।

विषयसूची

		पेज नं.
सिफारिस पत्र		i
स्वीकृती पत्र		ii
कृतज्ञता		iii
शोधसार		iv
विषयसूची		v
तालिका सूची		vii
चित्र सूची		viii
संक्षिप्त शब्दको पूर्ण रुप		ix
	परिच्छेद : एक	**१-७**
	परिचय	
१.	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको औचित्य	४
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	६
१.६	अध्ययनको परीसीमा	७
१.७	शब्दहरुको परिभाषा	७
	परिच्छेद : दुई	**८-१३**
	सैद्धान्तिक आधार र सम्बन्धित साहित्यहरुको पुनरावलोकन	
२.१	अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार	८
२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.३	अध्ययनको उपादेयता	१२
	परिच्छेद : तीन	**१४-१७**
	अध्ययन विधि	
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१४
३.२	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१४
	३.२.१ जनसंख्या	१४
	३.२.२ नमूनाको आकार	१४
	३.२.३ नमूना छनौटको विधि र आधार	१५
३.३	अध्ययनको साधन	१५
	३.३.१ प्रश्नावली	१५
	३.३.२ अर्न्तवार्ता	१६
	३.३.३ लक्षित समूह छलफल	१६
३.४	तथ्याङ्कका श्रोतहरु	१६
	३.४.१ प्राथमिक स्रोत	१६
	३.४.२ द्वितिय स्रोत	१६
३.५	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	१७

परिच्छेद : चार १८-४२

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४. योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा वि.व्य.स.को सहभागिता १८

४.१.१ विद्यालय व्यवस्थापन सम्बन्धी वर्तमान कानूनी अवस्था १८

४.१.२ विद्यालयहरुको हालको अवस्था २१

क) विद्यालयको वर्तमान भौतिक अवस्था २२

ख) शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोगको अवस्था

ग) शै.व. २०६४ र ०६५ मा सम्पन्न भएका प्रमुख भौतिक निर्माण योजनाको अध्ययन २३

४.१.३ वि.व्य.स. बैठक र निर्णयहरुको विश्लेषण २५

४.१.४ वि.व्य.स. पदाधिकारीहरुको सहभागिताको अध्ययन २६

४.१.५ सहभागिता सम्बन्धी प्र.अ.बाट प्राप्त प्रतिक्रिया २८

४.१.६ सहभागिता सम्बन्धी वि.व्य.स. र अभिभावकको प्रतिक्रिया २९

४.१.७ शिक्षक तथा प्र.अ.बाट प्राप्त प्रतिक्रिया ३१

४.२ योजनाले उपलब्धिमा पारेको प्रभावको अध्ययन ३५

४.२.१ कक्षागत औषत सिकाइ उपलब्धि अध्ययन ३६

४.२.२ सिकाइ उपलब्धिमा सरोकारवालाको विश्लेषण ३८

४.३ योजना निर्माण र कार्यान्वयनका समस्याहरुको अध्ययन ४०

४.४ वि.व्य.स.को भूमिका सुदृढीकरणका उपायहरू ४१

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव ४३-४७

५.१ मुख्य प्राप्तिहरु ४३

५.२ निष्कर्षहरु ४५

५.३ सुझावहरु ४६

सन्दर्भसूची

अनुसूची फारामहरु a-n

तालिका सूची

तालिका.नं.	शीर्षक	पेज नं.
१.	शिक्षा ऐन अनुसार वि.व्य.स. गठनमा सहभागिता	१९
२.	विद्यालयको नाम, ठेगाना र अन्य विवरण	२१
३.	विद्यालयको भौतिक अवस्था सम्बन्धी विवरण	२२
४.	शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोगको अवस्था	२३
५.	विद्यालयहरूमा दुई वर्षमा निमार्ण भएका योजनाहरू	२४
६.	वि.व्य.स. को वैठक र निर्णय संख्या	२६
७.	वि.व्य.स. पदाधिकारीको उपस्थिति	२७
८	प्रधानाध्यापकबाट प्राप्त प्रतिक्रिया विवरण	२८
९.	वि.व्य.स. को निर्णयमा सहभागिता अध्ययन	२९
१०.	प्र.अ. र शिक्षकको प्राप्त प्रतिक्रिया	३१
११.	वि.व्य.स.को योजना कार्यान्वयनमा भूमिका	३४
१२.	औषत प्राप्ताङ्कको तुलना एवं विश्लेषण	३६
१३.	कक्षागत औषत सिकाइ उपलब्धि	३७
१४.	वि.व्य.स. पदाधिकारी, प्र.अ. र शिक्षकबाट प्राप्त प्रतिक्रियाहरू	३८

चित्र सूची

चित्र नं.	शीर्षक	पेज नं.
१.	वि.व्य.स.बाट भएका जम्मा निर्णय	२६
२	सहभागिता सम्बन्धी प्र.अ.बाट प्राप्त प्रतिक्रिया	२८
३	प्र.अ., शिक्षक र वि.व्य.स.बाट प्राप्त प्रतिक्रिया	३४

केही संक्षिप्त शब्दहरुको पूर्णरुप

वि.व्य.स.	–	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
पि.टि.ए.	–	शिक्षक अभिभावक संघ
प्र.अ.	–	प्रधानाध्यापक
मा.वि.	–	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	–	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	–	निम्न माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	–	उच्च माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.अ.	–	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
जि.शि.का.	–	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
वि.नि.	–	विद्यालय निरीक्षक
सा.प.	–	सामाजिक परिचालन
शै.स.	–	शैक्षिक सत्र